

تکالیف والدین نسبت به فرزندان از منظر امام رضا (علیه السلام)

<"xml encoding="UTF-8?">

مقدمه

یکی از سعادت های خانواده، داشتن فرزند است و فرزندان به فضای خانه و خانواده، گرمی و نشاط خاصی می بخشند. به ندرت دیده می شود خانواده بی فرزند، در مسیر طبیعی خود سیر کند. از این رو امام رضا (علیه السلام) فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا أَرَادَ بَعْدَ خَيْرٍ، لَمْ يُمْتَهُ حَتَّى يُرِيَهُ الْخَلَفَ؛ (1) هرگاه خداوند، خیر بنده ای را بخواهد، او را نمی میراند تا اینکه جانشینش (فرزندش) را به او نشان دهد.»

هر یک از والدین و فرزندان نسبت به یکدیگر حقوق و تکالیفی دارند که باید به آن توجه کرده و به مرحله عمل برسانند. در این مقال سعی می شود تا به تکالیف والدین نسبت به فرزندان از منظر امام رضا (علیه السلام) پرداخته شود:

گفتن اذان و اقامه در گوش کودک

از سنت های مهم و ارزشمند در ابتدای تولد، گفتن اذان و اقامه در گوش کودک است که امام رضا (علیه السلام) فرموده است: «إِذَا وُلِدَ مَوْلُودٌ فَأَذِّنْ فِي أُذُنِهِ الْأَيْمَنِ وَ أَقِمْ فِي أُذُنِهِ الْأَيْسَرِ؛ (2) هر گاه فرزندی به دنیا آمد، در گوش راست او اذان و در گوش چپ او، اقامه بخوان.»

روایات اسلامی، فلسفه این عمل را در ابتدای تولد کودک، پناهی در برابر القائنات و لغزش های شیطانی ذکر کرده اند. (3)

ختنه، عقیقه، تراشیدن مو، و ...

در اسلام برای نوزاد، سنت های گوناگونی همچون: ختنه، عقیقه، تراشیدن موهای سر، بهداشت، خواب و استراحت کودک و... توصیه شده است. از امام رضا (علیه السلام) در این باره به شرح ذیل روایاتی صادر شده است. آن حضرت (علیه السلام) درباره ختنه فرموده است: «قَالَ رَسُولُ (صلى الله عليه وآله) اللَّهُ اخْتِنُوا أَوْلَادَكُمْ يَوْمَ السَّابِغِ فَإِنَّهُ أَطْهَرُ وَ أَسْرَعُ لِنَبَاتِ اللَّحْمِ؛ (4) حضرت رسول (صلى الله عليه وآله) فرموده است: فرزندان خود را روز هفتم تولد ختنه کنید؛ زیرا این پاک تر است و موجب می شود زودتر گوشت بروید.»

همچنین درباره عقیقه و تراشیدن موی سر، حضرت امام رضا (علیه السلام) به مأمون در نامه ای می نویسد: «وَالْعَقِيقَةُ عَنِ الْمَوْلُودِ الذَّكَرِ وَالْأُنْثَى وَاجِبَةٌ وَ كَذَلِكَ تَسْمِيَّتُهُ وَ حَلْقُ رَأْسِهِ يَوْمَ السَّابِغِ وَ يُتَصَدَّقُ بِوِزْنِ شَعْرِهِ ذَهَباً أَوْ فِضَّةً؛ عقیقه برای مولود پسر و دختر واجب است. همچنین نامگذاری فرزند واجب است و تراشیدن سرش در روز هفتم ولادت، و به وزن موی او صدقه داده شود، طلا یا نقره.»

البته در کتب فقهی مراجع محترم از این امور به عنوان امور واجب نام نبرده اند و امر در روایت را دال بر وجوب نگرفته اند.

آن حضرت (علیه السلام) درباره بهداشت کودک نیز فرموده است: «قَالَ النَّبِيُّ (صلى الله عليه وآله) اغْسِلُوا صَبْيَانَكُمْ مِنَ الْعَمْرِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَشُمُّ الْعَمَرَ، فَيَفْزَعُ الصَّبِيَّ فِي رُقَادِهِ وَ يَتَأَذَّى بِهِ الْكَاتِبَانِ؛ (5) حضرت رسول (صلى الله عليه وآله) فرمود: کودکان خود را از آلودگی ناشی از چربی بشویید و پاکیزه کنید؛ زیرا شیطان، بوی چربی را استشمام می کند و در خواب، کودک را به وحشت می اندازد و فرشتگان موکل او، آزار می بینند.»

تغذیه از شیر مادر

معمولاً تا زمانی که کودک، استعداد هضم غذاهای متنوع را پیدا نکرده است، بهترین غذای کودک، شیر مادر است؛ هر چند امروزه، به این امر، کم تر توجه می شود؛ ولی اولیای دین، به ویژه پیامبر اکرم (صلى الله عليه وآله) درباره جایگاه شیر مادر توجهی خاص داشته اند. امام رضا (علیه السلام) در این باره می فرماید: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ؛ (6) حضرت رسول (صلى الله عليه وآله) فرموده است: برای کودک، شیری بهتر از شیر مادرش نیست.»

انتخاب نام نیک

یکی از حقوق مسلم کودک بر والدین، انتخاب نام نیک و شایسته برای اوست. اهمیت این موضوع به قدری است که در متون اسلامی، فصل جداگانه ای به نام «باب الاسماء والکنی؛ باب اسم ها و کینه ها» و «باب نامگذاری» وجود دارد. در واقع پدر و مادر باید قبل از تولد برای فرزند خود نام زیبایی انتخاب کنند که در طول زندگی، سبب عقده و شرمندگی نشود؛ بلکه از مظاهر تجلی شخصیت وی باشد. امام رضا (علیه السلام) فرموده اند: «سَمِّهِ بِأَحْسَنِ الْأَسْمَاءِ وَ كُنَّهٖ بِأَحْسَنِ الْكُنَى؛ (7) فرزند خود را به بهترین اسم و کنیه نامگذاری کن.» امام رضا (علیه السلام) درباره اهمیت نامگذاری فرزندان به نام های نیکو می فرماید: «لَا يَدْخُلُ الْفَقْرُ بَيْتاً فِيهِ اسْمٌ مُحَمَّدٍ أَوْ أَحْمَدٌ أَوْ عَلِيٌّ أَوْ الْحَسَنِ أَوْ الْحُسَيْنِ أَوْ جَعْفَرٍ أَوْ طَالِبٍ أَوْ عَبْدِ اللَّهِ أَوْ فَاطِمَةَ مِنَ النِّسَاءِ؛ (8) در خانه ای که کسی به نام محمد یا احمد یا علی یا حسن یا حسین یا جعفر یا طالب یا عبدالله و از زنان به نام فاطمه وجود داشته باشد، فقر و تنگدستی راه نخواهد یافت.» و یا در اهمیت نام «محمد» فرموده است: «الْبَيْتُ الَّذِي فِيهِ مُحَمَّدٌ يُصْبِحُ أَهْلُهُ بِخَيْرٍ وَ يُمُسُونَ بِخَيْرٍ؛ (9) خانه ای که در آن محمد باشد، اهل آن خانه بامداد و شامگاهشان با خیر و برکت، توأم خواهد بود.»

گشودن دهان بچه با آب فرات یا عسل

یکی دیگر از سنت های مستحبی که امام رضا (علیه السلام) به آن توجه نموده، این است که دهان فرزند را پس از تولد، با آب فرات و یا عسل بگشایند. آن امام همام (علیه السلام) در این رابطه فرموده اند: «وَ حَنَّكَ بِمَاءِ الْفَرَاتِ إِنْ قَدَرْتَ عَلَيْهِ أَوْ بِالْعَسَلِ سَاعَهُ يُوَلَّدُ؛ (10) اگر توانستی دهان بچه را با آب فرات یا با عسل بگشا، در ساعتی که به دنیا آمده است.» این دستور، دقت دین مبین اسلام را می رساند که برای لحظه، لحظه زندگی برنامه دارد؛ حتی برای چگونگی بازگشایی دهان کودک.

جدیت در تعلیم و تربیت

دوران جوانی، دورانی پر از بحران و آشوب است، روح جوانان به مقتضای دوره جوانی همچون دریای خروشان است که همواره متلاطم و طوفانی است و دارای جزر و مدهای سریع و پی درپی است. جوانان، روحی حسّاس، سریع التّأثیر و پرتوقّع دارند، میل به کمال در آنها شدید است؛ ولی معمولاً راه سعادت را نمی دانند؛ از اینرو بیش از همه، محتاج به هدایت اند. اگر از راهنمایی محروم شوند، بر اثر طغیان غرایز به سوی بدبختی و گناه سقوط می کنند. برای اصلاح حال جوانان و نوجوانان، راهی جز آموزش دادن دستورها و قوانین نجات بخش دین مقدس اسلام نیست. پس بر اولیای محترم لازم است اولاً: خود با تعلیم روح بخش اسلام آشنایی داشته باشند؛ ثانیاً: به آن تعلیم عمل کنند و ثالثاً: عشق و علاقه به فراگیری تعلیم مذهبی را در فرزندان نهادینه کنند و با تشویق و تنبیه، راه وصول به این هدف را برای آنها هموار کنند.

امام رضا (علیه السلام) درباره اهمیت آموختن تعلیم دینی برای جوانان می فرماید: «لَوْ وَجَدْتُ شَابًّا مِنْ شُبَّانِ الشَّيْعَةِ لَا يَتَفَقَّهُ لَصَرَبْتُه عَشْرُونَ سَوْطًا؛ (11) اگر جوانی از جوانان شیعه را بیابم که در مقام فراگیری دانش دین نباشد (برای تنبیه او) بیست تازیانه بر او خواهم زد.»

این روایت نشان می دهد که هر فردی از مسلمانان باید با آموزه های دینی آشنا باشد، یا به روش اجتهادی و یا تقلیدی. در غیر این صورت، اهل بیت: آنها را ملامت می کنند.

آموزش قرآن

یکی دیگر از راههای تعالی و رشد معنویت و باورهای دینی در خانواده، همجواری و در محضر قرآن بودن است؛ و به طرُق گوناگون باید تعلیم قرآن، در بین افراد خانواده شناخته شده و عمل شود.

امام رضا (علیه السلام) فرموده است:

«اجْعَلُوا لِابْنَيْكُمْ نَصِيبًا مِنَ الْقُرْآنِ فَإِنَّ الْبَيْتَ إِذَا قُرِئَ فِيهِ الْقُرْآنُ يُسَّرَ عَلَى أَهْلِهِ وَ كَثُرَ خَيْرُهُ وَ كَانَ سُكَّانُهُ فِي زِيَادَةٍ؛ (12) برای خانه های خود، بهره ای از قرآن کریم، قرار دهید؛ زیرا در خانه ای که قرآن قرائت شود، گشایش برای ساکنانش فراهم آید و خیرش فراوان شود و اهل خانه در برکت و فزونی باشند.»

صدقه برای سلامتی فرزندان

صدقه از ماده «صدق» و به معنای راستی کامل است و در اصطلاح شرع، صدقه بر مالی اطلاق می شود که با قصد قربت، به مصرف اصلاح امور مردم و رفع نیازمندیهای فردی و اجتماعی برسد، و همچنین بر هر عملی که از طریق خدمت و احسان به نوع انجام گیرد، «صدقه» گفته می شود.

هر مسلمانی بواسطه آموزه های قرآنی و روایی، کمک به نیازمندان را در برنامه های خود منظور می دارد و از صرف مقداری از توانایی های خود در رفع نیامندی های نیازمندان دریغ نمی کند؛ زیرا او دریافته است که «هر چه را در راه خدا انفاق کند، خداوند، جای آن را پر می کند و او بهترین روزی دهندگان است.» (13)

از بعضی احادیث استفاده می شود که پیشوایان معصوم، گاهی پیش از آنکه صدقه ای را به شخص نیازمند بدهند، نخست، دست خود را به علامت احترام و تعظیم می بوسیدند، سپس آن را به نیازمندان می دادند و یا اینکه نخست آن را به نیازمندان می دادند. بعد از او می گرفتند و آن را می بوسیدند و می بوییدند و به او باز می گردانیدند؛ چرا که با دست خدا روبه رو بوده اند. (14)

حضرت رضا (علیه السلام) در اهمیت دادن صدقه برای سلامتی فرزندان، روایت ذیل را با مضمون داستانی بیان کرده که ذکر آن، خالی از لطف نیست:

«ظَهَرَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ قَحْطٌ شَدِيدٌ سِنِينَ مُتَوَاتِرَةً وَ كَانَ عِنْدَ امْرَأَةٍ لُقْمَةٌ مِنْ خُبْزٍ فَوَضَعَتْهُ فِي فَمِهَا لِتَأْكُلَهُ فَنَادَى السَّائِلُ يَا أُمُّهُ اللَّهُ الْجُوعُ فَقَالَتِ الْمَرْأَةُ أَتَصَدَّقُ فِي مِثْلِ هَذَا الزَّمَانِ فَأَخْرَجَتْهَا مِنْ فِيهَا وَ دَفَعَتْهَا إِلَى السَّائِلِ وَ كَانَ لَهَا وَلَدٌ صَغِيرٌ يَحْتَطِبُ فِي الصَّحْرَاءِ فَجَاءَ الذَّنْبُ فَحَمَلَهُ فَوَقَعَتِ الصَّبِيحَةُ فَعَدَّتِ الْأُمُّ فِي أَثَرِ الذَّنْبِ فَبَعَثَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى جَبْرَائِيلَ (عليه السلام) فَأَخْرَجَ الْغُلَامَ مِنْ فَمِ الذَّنْبِ فَدَفَعَهُ إِلَى أُمِّهِ فَقَالَ لَهَا جَبْرَائِيلُ (عليه السلام) يَا أُمُّهُ اللَّهُ أَرْضِيَتْ لُقْمَةً بِلُقْمَةٍ؛ (15) چند سالی در بنی اسرائیل خشک سالی شدیدی پدید آمد. زنی لقمه نانی داشت، آن را در دهانش قرار داد که بخورد، سائلی صدا زد این کنیز خدا! گرسنه ام. زن (با خود) گفت: در این زمان صدقه می دهم پس لقمه را دهانش خارج کرد و به فقیر داد. این زن بچه کوچکی داشت که در حال جمع آوری هیزم از صحرا بود که گرگی آمد و او را برد. در این هنگام مادر صدایش را شنید و دنبال گرگ دوید. پس خداوند متعال جبرئیل را فرستاد و غلام را از دهان گرگ خارج کرد و به مادرش برگرداند. پس جبرئیل به او گفت: ای کنیز خدا! آیا به این لقمه به جای آن لقمه راضی شدی؟»

محبت و تشویق براساس لیاقت

با مطالعه روایات تعلیم و تربیت متوجه می شویم که محبت به فرزندان بر اساس لیاقت ها و شایستگی های خاص آنها، امری اجتناب ناپذیر است. البته باید متوجه بود که این محبت اسباب کینه توزی و دشمنی را به وجود نیاورد.

«عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعْدٍ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا (عليه السلام) عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ بَعْضُ وَلَدِهِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ بَعْضٍ وَ يُقَدِّمُ بَعْضُ وَلَدِهِ عَلَى بَعْضٍ فَقَالَ نَعَمْ قَدْ فَعَلَ ذَلِكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام) نَحَلَ مُحَمَّدًا وَ فَعَلَ ذَلِكَ أَبُو الْحَسَنِ (عليه السلام) نَحَلَ أَحْمَدَ شَيْئًا فَقُمْتُ أَنَا بِهِ حَتَّى حُزِنْتُ لَهُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ الرَّجُلُ يَكُونُ بَنَاتُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ بَنِيهِ فَقَالَ الْبَنَاتُ وَ الْبَنُونَ فِي ذَلِكَ سَوَاءٌ إِنَّمَا هُوَ يَقْدِرُ مَا يُنْزِلُهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْهُ؛ (16) سعد بن سعد اشعری می گوید از ابوالحسن الرضا (عليه السلام) در مورد مردی که بعضی از فرزندان را بیش تر دوست دارد و بعضی را بر بعضی دیگر ترجیح می دهد، سؤال کردم.

حضرت فرمود: آری، امام صادق (عليه السلام) نیز این گونه رفتار می کرد، به «محمد» علاقه بیش تری نشان می داد و حضرت موسی بن جعفر (عليه السلام) نیز به «احمد» علاقه داشت، هنگامی که از جای خود برخاستم، عرض کردم: فدایتان شوم، مردی که دختر خود را از پسرش بیش تر دوست دارد، (همان حکم را دارد)؟ حضرت فرمود: پسر و دختر در این حکم با هم مساوی اند. شأن هر کس از آنها به اندازه ای است که خداوند برایشان قرار داده است.»

این روایت نشان می دهد که دوستی فرزندان نیز باید مبنایی ارزشی و بر اساس شایستگیها باشد؛ در حالی که تفاوت جنسی فرزندان نمی تواند باعث تبعیض در محبت و علاقه شود.

از امام رضا (عليه السلام) روایت شده است، روزی حضرت موسی بن جعفر (عليه السلام) در محضر پدرش (امام صادق علیه السلام) سخنی گفت که باعث شگفتی، سُرور و شادی پدر شد. حضرت امام صادق (عليه السلام) در مقام تشویق فرزند خود به او خطاب کرد و فرمود: «يَا بُنَيَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَكَ خَلَفًا مِنَ الْأَبَاءِ وَ سُورًا مِنَ الْأَبْنَاءِ وَ عَوْضًا عَنِ الْأَصْدِقَاءِ؛ (17) ای فرزندم! سپاس خدای را که تو را جانشین و خلف پدران و مایه سرور و بهجت فرزندان و جانشین دوستان قرار داد.»

یعنی فرزندم، تو با این شایستگی و لیاقتی که از خود نشان می دهی، هم بهترین خلف و جانشین پدر هستی و هم بهترین فرزند و مایه روشنی چشم پدر و هم بهترین یار و مونس پدر و به جای دوستان او هستی.

پی نوشت ها :

- (1). بحار الانوار، علامه مجلسی، بیروت، دار احیاء التراث، 1403ق، ج101، ص91؛ مکارم الاخلاق، رضی الدین طبرسی، ترجمه سید ابراهیم میرباقری، انتشارات فراهانی، تهران، چ اول، بی تا، ج1، ص419.
- (2). بحار الانوار، ج101، ص116.
- (3). همان، ج81، ص162.
- (4). عیون اخبار الرضا (عليه السلام)، شیخ صدوق، مؤسسه اعلمی، بیروت، چ اول، 1404 ق، ج2، ص28.
- (5). عیون اخبار الرضا (عليه السلام)، ج2، ص69.
- (6). مسند الامام الرضا (عليه السلام)، شیخ عزیز الله عطاردی، کنگره جهانی امام رضا (عليه السلام)، مشهد، چ اول، 1406 ق، ج2، ص278.
- (7). الحدیث (روایات تربیتی از مکتب اهل بیت:)، مرتضی فرید، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی چ 13، 1377 ص 149 (به نقل از مستدرک، ج2، ص618)
- (8). بحار الانوار، ج101، ص131.
- (9). وسائل الشیعه، شیخ حرّ عاملی، تحقیق مؤسسه آل البیت، قم، 1414 ق، ج15، ص127.

(10). نظامات اخلاقی و تربیتی اسلام به روایت معصومین:، بیوک آقا خاتمی زنجانی، مرکز احیاء و انتشار آثار علماء زنجان، چ اول، 1370، (به نقل از مستدرک الوسائل، ج2، ص620).

(11). بحار الانوار، ج75، ص346.

(12). المحجّج البیضاء، ملا محسن فیض کاشانی، تصحیح، علی اکبر غفاری، انتشارات اسلامی، قم، ج2، ص220.

(13). خداوند می فرماید: «ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»: سبا/39.

(14). تفسیر نمونه، مکارم شیرازی، دار الکتب الاسلامیه، چ15، 1372ش، ج8، ص123.

(15). ثواب الاعمال، شیخ صدوق، نشر اخلاق، قم، چاپ پنجم، 1380 ش، ص167 و مسند الامام الرضا (علیه السلام)، ج2، ص468.

(16). مسند الامام الرضا (علیه السلام)، ج2، ص277.

(17). عیون اخبار الرضا (علیه السلام)، ج2، ص127 و بحار الانوار، ج48، ص24.